

ВІЗАНТІЙСЬКИЙ ВПЛИВ НА ПРОЦЕС ЕВОЛЮЦІЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ КИЇВСЬКОГО

П. В. Сацький

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичної історії
ДВНЗ «Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

Постановка проблеми. Протягом IX–XII ст. вагому роль у процесі становлення системи правового оформлення соціального статусу князівської влади відігравали традиції, принесені на Руську землю із зовнішніх політичних утворень, зокрема, із Скандинавії, Великого Степу, Візантійської імперії та Західної Європи. Становлення Давньоруської державності є свідченням, що привнесені традиції інституційно-правового забезпечення системи влади вдало накладались на місцеві, слов'янські, традиції самоорганізації.

Ключову роль у становленні інституту князівської влади в Руській землі відіграв візантійський вплив. Руська держава мала у IX ст. значні економічні інтереси від Візантійської імперії, які поступово доповнювалися релігійним впливом. Економічні й релігійні відносини мали значний вплив на становлення інститутів влади, оскільки визначали інституційне забезпечення соціальних відносин. Поступово, у X ст. релігійні відносини між Руссю і Візантією набувають ключового значення. Особливо слід звернути увагу на те, що християнська релігія визначала основні норми соціальної поведінки всіх членів християнської общини, у тому числі й монархів. Дослідження візантійського впливу на еволюцію статусу Великого князя Київського у Руській державі має актуальність, зважаючи на сучасні потреби аналізу і моделювання досвіду взаємопроникнення елементів різних правових систем.

Провідна роль у дослідженні візантійського впливу в Руській державі належить російській правовій та історичній науці, головним осередком якої від кінця XIX ст. стає періодичне видання «Візантійський временник». Зважаючи на традиційне для Росії прагнення декларувати свою православну спадковість, правовому впливу Візантійської імперії на Русь значну увагу присвячували російські дослідники дореволюційного періоду. Так, стаття А. Дімітріу, присвячена аналізу русько-візантійських договорів 907, 911 і 945 рр., містить думки про вплив Візантії на формування у руської владної верхівки культури дипломатії [9]. Суттєве значення має критична замітка на працю професора

Берднікова у «Візантійському временніку», яка розкриває основи співвідношення церковного і державного права. Її зміст має пряме відношення до розкриття проблеми еволюції статусу Великого князя Київського в умовах християнізації Русі. Слід відзначити, що дана замітка говорить про те, що Церква має свою правову систему, джерелом якої є Господь і втілено церковне право у правилах, даних Христом, апостолами і наступними пастирями. Держава має шанувати і захищати дану правову систему, не втручаючись до неї та визначаючи її положення відносно інших правових систем, але церковне право є обов'язковим для кожного члена християнської общини. Важливим у статті для дослідження проблеми статусу Київського князя у контексті візантійського впливу є звернення до досвіду християнізації Римської імперії Костянтином Великим у перші віки християнізації Візантії [3].

У радянський період, проблематику політико-правового впливу активно досліджували як історики Русі, так і Візантії, зокрема, Ф. Успенський [33] і Б. Греков [6] та ін. Зокрема, у своїй статті «Російсько-візантійські договори 907 і 911 рр.» відомий радянський візантиніст М. В. Левченко звертає увагу на особливості торгівельних та військових відносин між Руссю і Візантійською імперією. Щоправда, він продовжує російську традицію розглядати Руську державу у великодержавному контексті, згідно якої руськими князями здійснювалось об'єднання східнослов'янських земель, що дало їм змогу завдяки збору данини монополізувати торгівлю на шляху «із Варяг в Греки» і зробити спробу посунути політичний і економічний вплив Візантійської імперії [20, с. 106]. На особливу увагу заслуговує думка В. М. Шевченка про те, що саме зростання обсягів збору данини князем і його дружиною, яка збиралась у натуральній формі, стимулювало русько-візантійські торгівельні відносини і зміцнювала матеріальну базу князівської влади. Дана думка вказує нам на обумовленість для Київських князів здобувати у війнах із Візантією вигідні умови торгівлі для купців і, відповідно, забезпечувати інституційно свої позиції в Руській землі. Також, вступаючи у міжнародні відносини із найбільш могутньою політично й економічно імперією свого часу, руська князівська влада повинна була гарантувати свою легітимність та надійність, оскільки мала гарантувати непорушність укладених договорів. Тому русько-візантійські відносини дають потужний поштовх до інституціоналізації системи влади в Руській землі та зміцненню правових позицій Київського князя. «Повість временних літ» подає нам приклад еволюції статусу Олега, який 882 р. виступає як «роду княжого» і опікун малолітнього Ігоря [19, с. 13], а вже 911 р. у договорі із Візантією він виступає як «великий князь Руський» [19, с. 19].

У іншій своїй праці М. В. Левченко слушно вказує на дві основні функції Київського князя, а саме закріплення своєї влади на отриманій під контроль території та захист її від зовнішніх ворогів [22, с. 196], а також звертає увагу на спроби шляхом уніфікації культу для всієї землі зміцнити соціальні позиції своєї влади [22, с. 199]. Значної уваги взаємовпливу Русі й Візантії було присвячено професором Д. Оболенським [34]. У своїх працях учений торкається, зокрема, дипломатичної сторони християнізації Русі. Власне, Д. Оболенський приходить до висновку, що русько-візантійські відносини за

Володимира Великого відкривають нову еру міждержавних відносин у Східній Європі, зокрема, Русь потрапила в орбіту візантійського політичного і цивілізаційного впливу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Українська і російська юридична й історична наука на теперішньому етапі продовжують активно досліджувати візантійський правовий вплив на Русь. Особливий інтерес для дослідників становлять церемонії, які проникали із Візантії в Руську землю, порівняльний аналіз правових норм, які було викладено у русько-візантійських договорах, в цілому, сфера інтересів русько-візантійського культурно-правового взаємовпливу залишається доволі широкою. Слід відзначити праці таких правників-дослідників давньоруського права як Ісаєв І.А. [13], Тітов Ю.П. [14], Захарченка П.П. [15] та ін. Сучасний український дослідник канонічного права Візантійської імперії В. Омельчук у своїх працях дослідив вплив еволюції процесу застосування норм канонічного у візантійському правовому просторі та їх вплив на давньоруську правову систему [27]. Але, не зважаючи на те, на сьогодні відсутнє спеціальне дослідження, присвячене еволюції соціально-правового статусу Великого князя Київського і дану проблематику в науковій літературі висвітлено доволі фрагментарно.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні процесу еволюції політико-правового статусу Великого князя Київського у Руській державі IX–XII ст. під впливом русько-візантійських культурно-правових відносин.

Основні результати дослідження. Русько-візантійські відносини у IX–XII ст. визначалися великим масштабом торгівлі і тому візантійська влада мала потребу у зміцненні свого впливу в Русі. Інтерес до політичного устрою Русі зі сторони Візантійської імперії обумовлювався також відсутністю у перші століття становлення Руської державності чіткого інституціонування і правового забезпечення системи влади, що робило Руську землю важливим, але не надійним торгівельно-економічним партнером. Візантійська імперія на IX–X ст. вийшла із затяжної кризи і відродила свою могутність та стала місцем перетину інтересів численних торгівельно-ремісничих корпорацій. В її найбільших містах європейської та азійської частини відбувались найбільш крупні у тогочасному світі торгівельні операції, а Константинополь став світовим діловим центром. Сама імперська влада взяла на себе функцію створення умов для безпечної торгівлі завдяки потужному військовому потенціалу і флоту. Відповідно, імператорська влада отримала можливість надавати тій чи іншій торгівельно-ремісничій корпорації право доступу на ринки імперії, що складалися із численних бірж, на яких здійснювалась торгівля самими різноманітними товарами.

У IX ст. руські купці впевнено проникають у Візантію, про що свідчать численні згадки у східних і візантійських, а також руських джерелах. Також і протягом X–XI ст. Руською землею регулярно направляються до Візантії скандинави, метою їхніх плавань було здобути багатство [7, с. 39; 8, с. 44]. Напади ж на Візантію норманів у джерелах фіксуються лише з ототожненням їх із русами. Так, норманів із русами за описаним способом життя виглядають тотожними у творах арабських авторів Ібн-Русте, Ал-Мас'уді та ін. [10,

с. 44-50; 1, с. 115-117], за винятком ібн-Хордадбеха [11, с. 30]. Крім того, русів і норманів ототожнюють окремі західноєвропейські джерела [21, с. 38]. На норманський вплив у процесі формування руської державності вказують і руські джерела, зокрема літописні. Так, «Повість временних літ» нам вказує, що Руська земля отримала таку назву після походу князя Олега на Київ у 882 р. [19, с. 13]. Відповідно, під поняттям Русь і Руська земля слід розуміти території, які опинилися під контролем нащадків сина Новгородського князя Рюрика Ігоря, опікуном якого був Олег, тобто Рюриковичів.

Від часу появи інтересу до Візантії у IX ст. у русів (русів), яких джерела ототожнюють із норманами, виникає інтерес у візантійських авторів до Русі. На початку, Русь візантійцями розглядається як суспільно-політичне утворення, котре має на меті здебільшого грабунок. Але вже від походу Аскольда (866 р.) відносини між Руссю і Візантією змінюються, на що вказують згадки про християнізацію русів. Вперше виникає інтерес до політичного устрою Русі, зокрема, у контексті її християнізації. Зокрема, згадується нарада русів щодо прийняття християнської віри, за результатами якої було прийнято рішення [32, с. 178]. Роль князя у прийнятті рішень політичного характеру, як вказують візантійські джерела, на середину IX ст. у русів не була значною, очевидно, він був головнокомандувачем військом на період військових операцій. Війна для русів на IX ст. була нормою, оскільки джерела згадують, що вони займалися грабівницькими походами і збором данини із населення земель, які ними було контрольовано [26, с. 132], на той традиційний для русів спосіб життя вже у X ст. вказує і візантійський імператор Костянтин Багрянородний [16, с. 167].

Відповідно, князівська влада на IX ст. у Русі мала ще не досить інституційно оформлений статус, оскільки не відбувся остаточний перехід русів від розбійницького способу життя до державницького. Стиль спілкування між Олегом і Аскольдом та Диром, описаного у літописі, нам добре розкриває інституційне забезпечення князівської влади та процедуру її легітимізації на IX ст. Так, коли Олег звернувся до Аскольда і Дири: «ми гості (купці. – Авт.) є, ідемо в Греки від Олега і княжича Ігоря, прийдіть до роду свого, до нас» [19, с. 13], вочевидь, малось на увазі звернення із закликом висловити повагу до легітимної влади князя Рюрика та його вірного воєводи Олега, опікуна малолітнього Ігоря. Далі, із приходом Аскольда і Дири, Олег вказав їм, що ніякі вони не князі, а бояри і що князем є Ігор. Отже, як бачимо, князівська влада перебувала лише у процесі становлення і могла у будь-який момент ставитись під сумнів, тобто, право реалізувати князівську владу доводилось періодично захищати навіть особі князівського роду. Крім того, князювання у місті ще не було гарантією від усунення князя, у тому числі й фізично, та від усунення його роду від права князувати. Тому князя у другій половині IX ст. слід розглядати як ватажка, який мав своє право виконувати функції князя, заслуживши його підтримкою своєї дружини і наблизених людей. А тому всі важливі політичні рішення він мав приймати, радячись із дружиною.

Крім того, князь мав забезпечувати постійно свою дружину всім необхідним, інакше ризикував втратити її підтримку і, відповідно, свою владу. Тут

ми спостерігаємо давню західноєвропейську традицію, коли королі і конунги накопичували багатства щоби утримувати при собі своїх васалів [2, с. 55]. І, як вказує західноєвропейський епос, у найбільшій пошані були саме ті королі, які найбільше обдаровували свою дружину, а також які влаштовували найбільш гучні застілля [31, с. 240]. Застілля, очевидно, відіграло у період раннього середньовіччя функцію скріплення почуття товариствості між членами дружини, а також, оскільки застілля організував король, то воно мало відігравати функцію накладення зобов'язання на всіх васалів за спожите королівське пригощення. У Руській землі шумні князівські застілля були нормою, широко описаною як в літописній літературі [19, с. 86-87], так і в билинному епосі [5, с. 4; 12, с. 115]. Тому, як бачимо, в Русі панували традиції західноєвропейського середньовіччя. Відповідно, сила і моральний дух дружини тримались на особистих якостях князя і лише успішний у походах та щедрий князь міг мати боекватну дружину, а тому він мав постійно поповнювати свою скарбницю і набувати собі авторитету військовими походами.

Більш простими за грабіжницькі походи були операції військового характеру, які мали на меті збір данини із підвладних князеві земель. Про них нам розповідає трактат Костянтина Багрянородного про управління імперією. В ньому візантійський імператор дає відомості, що руський князь здійснює восени об'їзд своїх володінь для збору данини, а навесні руси направляються до Візантії, не вказує, щоправда візантійський імператор із якою метою направляються до Візантії, грабунку чи торгівлі. Отже, грабіжницькі походи князя мали на меті поповнювати його скарбницю коли збору данини для того не вистачало. Підвладні князеві племена не відчували на собі якоїсь інституційної державної опіки зі сторони князівської влади і розглядали її як грабіжницьку інституцію.

Необхідно звернути увагу на те, що протягом IX-X ст. вся влада над руською землею асоціювалась винятково із князем Київським. То було пов'язаним, вочевидь, із характером князівської влади, який полягав у об'їзді підвладних земель з метою збору данини, а також у грабіжницьких походах. Відповідно, князь не мав можливості глибоко втручатися у соціально-економічні й політичні процеси підвладних йому земель, а мав утримувати велику і боекватну дружину і, відповідно, мав тримати всіх своїх бояр і дружинників при собі аби бути завжди готовим виступити із ними в похід. Тому князівська влада визнавалась як одноосібна, але лише в рамках князівської дружини. А у древлянській землі в X ст., що стала за свого князя на боротьбу, об'єднана проти здирницької політики київських князів, ми спостерігаємо більш глибоку інституціоналізацію влади князя. Натомість, після смерті Ігоря спостерігаємо в середовищі дружини київських князів розшарування, де виділяються особи воевод Асмуда і Свенельда, які мали самостійну дружину, яка, мабуть, не була контрольованою ні дружиною Ігоря Ольгою, оскільки ті воеводи самостійно закликали дружину князя до бою [19, с. 37], ні його сином Святославом [19, с. 48]. Тож, статус князівської влади у Руській землі періоду середини X ст. допускав наявність поряд із князівською дружиною ще однієї дружини і перебування її на рівних у статусі із дружиною князя, а подекуди та дружина мала

і привілеї, що яскраво видно із ситуації, яка обумовила декілька «візитів» Ігоря до древлян за даниною, оскільки більшість від першого збору данини отримала дружина Свенельда [19, с. 34].

Лише княгиня Ольга робить спробу відійти від традиційного становища князя-ватажка, що водить дружину у здирницько-грабіжницькі походи. Запровадження нею фіскальної системи у формі погостів, а також уроків і уставів виводить князівську владу на якісно новий рівень відносин із підвладними землями. Князівська влада починає розбудовувати свої регіональні та соціальні інституції, що неодмінно мало поставити питання про їх кадрове забезпечення легітимною князівською владою. Відповідно, князеві вже було не досить мати авторитет серед дружинників як щедрого і мужнього володаря, але слід було подбати і про надійне правове забезпечення своєї влади. Даний процес виявився досить тривалим і болючим. Водночас у ньому вагомий роль починає відігравати візантійський фактор, оскільки перед Ольгою постало питання забезпечення умов торгівлі із Візантією.

Як вказує «Повість временних літ», кожен руський князь мав не лише здобувати авторитет серед дружини, а і заново забезпечувати собі визнання зі сторони візантійського імператора. Тому і зумовлювались регулярні походи кожного наступного князя на Константинополь, оскільки його міжнародне визнання було настільки ж нетривким як і визнання зі сторони дружини.

Ольга здійснює свій візит до візантійського імператора Костянтина Багрянородного, описаний імператором у трактаті про церемонії і той трактат дає нам яскраві відомості про інституційне забезпечення князівської влади в Руській землі. Зокрема, багато корисного нам дає сам опис почету княгині Ольги, до якого входили послы від підвладних земель, купців тощо [17, с. 143, 145]. Тобто, участь у тому почеті мала засвідчувати підвладність тих земель Ользі і визнання її влади як княгині. Отже, візантійський імператор мав переконатися, що він повинен мати справу щодо окремих руських земель саме із київською княгиною. Посольство Ольги, таким чином, мало вагоме значення у становленні інституцій представницької влади в Руській землі. До того представницькі інституції при князівській владі обмежувались здебільшого нарадою князя із дружиною, оскільки послы Олега, ведучи переговори із візантійською стороною 911 р., представлялися від імені Великого князя і бояр, які під його рукою [19, с. 19]. Вочевидь, умови договору щодо прав купців у Константинополі князем узгоджувались з їх представниками. Завдяки посольству Ольги станові представницькі інституції при князівській владі було дещо вдосконалено, але, у даному разі, ми бачимо їх удосконалення лише у сфері зовнішнього представництва. Причиною такої вузької сфери становлення представницьких інституцій при князівській владі залишалась вузькість компетенції князя. Він залишався поки силовою інституцією, яка об'єднує дружину і утримує за собою монополію на легітимне насильство від імені землі, котра перебуває під його владою. Посольство Ольги було частиною процедури становлення дипломатичного цереміналу Київського князя, що визначало його міжнародний статус [23; 24].

Князь Святослав у своїй політиці керувався старими принципами грабіжницько-здириницьких компетенцій князівської влади, про що свідчить його спроба облаштувати власну резиденцію в Переяславці на Дунаї, який, за його свідченням, згідно Повісті временних літ, мав надзвичайно важливе розташування як перетин торгівельних шляхів. Вдале розташування міста мало давати добрі надходження до князівської скарбниці, але, переселившись у Переяславець, Святослав втрачав можливість контролю своєї землі, яка давала йому постійну данину і збір якої завдяки діяльності його матері Ольги було вже інституційовано. Отже, Святослав своєю експансіоністською політикою дещо гальмував становлення князівської влади як монархічної інституції.

Одним із проявів прихильності Святослава до грабіжницько-здириницької компетенції князівської влади стала мобілізація дружини із числа молоді в Руській землі для походу на Балкани [18, с. 191]. Святослав відійшов від давньої традиції, що князь мав спиратись на варязьку дружину професійних воїнів-авантюристів і здійснив спробу сформувати народне ополчення і спертися у своїй зовнішній політиці на широкі народні маси. При цьому, ним було збережено інститут наради князя із дружиною, на що нам також вказують візантійські джерела, зокрема коли приймалось рішення боротися чи не боротися після поразок, завданих руському війську імператором Іоаном Цимісфією, Святослав зібрав нараду, на якій було представлено різні думки, але князеві вдалося переконати всіх атакувати противника [18, с. 209]. Крім того, договір між Руссю і Візантією, укладений Святославом підписував із руського боку також Свенельд, очевидно, його підпис був важливий як воєначальника, що міг діяти автономно від князя.

Син Святослава Володимир тривалий час продовжував здійснювати походи у пошуках можливості отримання данини, як то засвідчує епізод із завойованими болгарами. Дана політика князівської влади в Руській землі зумовлювалась, вочевидь, недостатніми обсягами зібраної данини із купців та підвладних земель тому походи мали забезпечувати баланс князівської скарбниці. Причиною таких труднощів у князівської влади була концентрація дружини навколо князя, яку він мав утримувати і забезпечувати, у той же час в Західній Європі у X ст. уже панувала васально-ленна система і всі рицарі, аналоги дружинників, перебували на само утриманні, маючи бенефіції та феоди. Відповідно, і монархи мали можливість відмовитись від витрат на забезпечення своїх васалів і приймали принципи феодальної драбини як засіб для оптимізації витрат. У Руській державі така реформа лише назрівала, але країна ще не була готовою до її проведення, оскільки кожен із бояр та дружинників окремо від князя не мав можливості тримати у покорі населення умовного бенефіція і лише князівська дружина могла забезпечити збір данини і покірність населення.

Заради забезпечення князівської влади ідеологічною складовою й опори для неї у народі, завдяки інституціям, поєднуючим державну владу, самостійно організовані общини і племена (доволі строкате етнічне суспільство Русі) запроваджується християнство. Еволюцію князівської влади у результаті запровадження християнства дуже добре ілюструє твір київського митрополи-

та Іларіона «Про Закон Мойсеєм даний і про Благодать та Істину в Ісусі Христі втілених». Цей твір відображав дух епохи, коли відбувався перехід від страху перед князівською владою, як перед здириком, до усвідомлення необхідності патронату з її боку як єдиною інституції, що має право на легітимне насильство. Тобто, на думку Іларіона, суспільство починало ментально усвідомлювати користь від князівської влади, благодать.

Найголовнішим досягненням християнізації Іларіон відзначає побудову церков і наповнення їх людьми. Тобто, церкви забезпечували концентрацію і зв'язок між різними етнічними і суспільними прошарками, єдність суспільства. Князь отримував інструментарій для контролю над суспільством та потребу його забезпечення контролю необхідними інструментами, виростає князівський виконавчий апарат. Тому гостро постає проблема впорядкування престолоспадкування і легітимності князівської влади. З іншого боку, князь втратив можливість повноцінного контролю за всією Руссю, але церква забезпечила можливості для удільного врядування. Тому Руська земля, яка була роздробленою соціально, стає соціально єдиною, при цьому відбувається роздроблення територіальне.

Іларіон у своєму творі підкреслює важливість чіткої династичної спадковості, вказуючи на походження Володимира від Ігоря і Святослава, які були язичниками, але відіграли вагомий роль у становленні Руської державності [25, с. 97]. Водночас Іларіон ставить Володимира на один рівень із Костянтином Великим, який запровадив християнство як державну релігію в Римській імперії. Також він відзначав рівнозначність собору єпископів при Володимирі із Нікейським собором 323 р., яким було визначено символ віри [25, с. 123]. В цілому, твір Іларіона говорить про кардинальні зміни у статусі князя, які відбулися після християнізації.

Слід зазначити, що відбулися зміни у підході до формування системи відносин між князем і дружиною. Так, і Іларіон, і Володимир Мономах, у своїх «Повчаннях дітям», згадують про непотрібність пишних трапез [4, с. 57], які були вагомим елементом братніх відносин у середовищі дружини. Отже, вочевидь, що князь відмовився від утримання всієї дружини при собі. Водночас, князівська влада розпочала діяльність у напрямку посилення своєї опори в народі, здійснюючи підтримку бідних та убогих. Дану політику проводили Володимир Великий [19, с. 86], Володимир Мономах [4, с. 58, 63] та ін. Тобто, фактично, князівська влада бере на себе нові функції, зокрема, перерозподіл виробленого суспільством продукту заради соціального захисту частини суспільства. Також князівська влада значно розширює свої судові функції, про що свідчить «Руська Правда», «Правда Ярославичів», «Устав Мономаха». Князь бере на себе вищу судову владу.

Християнізація інтегрує у правову систему Русі норми канонічного права, на які мав зважати князь, як найвища судова інстанція, а також, згідно норм канонічного права визначався статус князя. Оскільки прийняття християнства як офіційної релігії у Руській землі було здійснено за волі князя, а також християнізація країни була визначена основним напрямком внутрішньої політики князівської влади, то князь виявив свою власну волю у питанні

інкорпорації канонічних норм у правову систему Русі. Відповідно, князь сам визначив себе як суб'єкта канонічного права. Тому в інтересах князя необхідно було інтегрувати до канонічного права в якості суб'єктів якомога більше своїх підданих, чим зумовлювались акції, ініційовані князем, по колективному хрещенню жителів міст.

Відповідно, в Руській землі набувають чинності правила, якими регламентувались як взаємовідносини кліриків у церкві так і статус світської влади відносно церкви і церковної громади. Основу канонічного права становлять апостольські правила, які регламентують окремі аспекти відносин між владою і християнською громадою. Насамперед князем мав поважатись статус церкви та її кліру. Церква ж, відповідно, забезпечувала баланс у суспільстві, регламентуючи нормами канонічного права поведінку кожного його члена, який належав до християнської громади. Оскільки баланс у суспільстві був запорукою сильної влади князя, то Церква виступала інституцією, яка забезпечувала соціальні умови для легітимності князівської влади.

Князь, згідно норм канонічного права, не мав компетенції втручатися у внутрішньоцерковні справи, не маючи впливу на кадрову політику, оскільки тридцятим апостольським правилом заборонялось отримувати церковну посаду за допомогою світської влади, як встановлює 30 апостольське правило [29, с. 63]. Відповідно, Церква мала свою власну ієрархію, яка формувалась незалежно від князівської влади за принципом, аналогічним територіально-адміністративному устрою Руської землі, як вказує друге правило другого (Константинопольського) собору [29, с. 83-84]. На відміну від системи княжої влади, яка сформувалась за Володимира Великого, а саме, становленню інституту удільних князів, церковна ієрархія була цілісною. Її основу становило шанування єпископами першого із них, тобто Київського митрополита, а також принцип консенсусу у здійсненні церковної політики, який було встановлено правилом щоби митрополит не втручався у місцеві справи єпархій, але і єпископи нічого загально церковного значення не робили без відома митрополита, так само і митрополит не мав нічого робити без відома єпископів, як встановлює 34 апостольське правило [29, с. 74]. Крім того, Церква самостійно поставляла на посади своїх ієрархів за принципом вибору єпископів усіма єпископами митрополичої області згідно четвертого правила Нікейського собору [30, с. 14-15]. Отже, Церква, здійснюючи централізовану політику і забезпечуючи єдині для всіх підданих князя норми соціальної поведінки, як, зокрема, відвідування церкви, що ставить в основне досягнення християнізації митрополит Іларіон, забезпечувала ідейну і адміністративну цілісність Руської землі своїми інституціями. Натомість, князеві залишались лише функції силового характеру, а саме, примус підданих до виконання встановлених норм поведінки, як нам вказують «Руська Правда», у ст. 2: «... як Ярослав судив, так і сини його встановили» [28, с. 402]. Тобто, князь, фактично, одноосібно засуджував на відповідну міру покарання за відповідні вчинки. Також за князем зберігалась функція боротьби проти іноземних впливів на Руську землю. Тому християнізація та інкорпорація канонічного права до правової системи Русі мали результатом соціально-правовий дуалізм політичної організації сус-

пільства із розподілом функцій між Церквою і князем. Канонічні норми, апостольські правила і правила Вселенських Соборів, які не могли змінюватися за ініціативою князівської і митрополичої влади, склали своєрідну конституцію Руської землі. Саме ними регламентувалась соціальна поведінка більшості членів суспільства, а також організуючих його інституцій, — князівської і церковної влади. Водночас клірики мали шанувати світську владу згідно 84 апостольського правила і змушувати до її поваги всіх членів християнської общини [29, с. 168], але не повинні були брати на себе жодних світських функцій, ні князівської служби згідно шостого апостольського правила [29, с. 22], ні воїнської служби згідно апостольського правила 83 [29, с. 166]. Тому порушення дуалізму інституційного забезпечення соціально-політичної організації суспільства було, фактично, порушенням основоположних норм канонічного права.

Висновки. Князівська влада в Руській землі у своєму статусі пройшла еволюцію від становища військового ватажка і фіскала до наріжного елементу соціально-політичного устрою держави. Даний статус князя забезпечувався дуалізмом інституційного забезпечення соціальної організації суспільства. Русь із прийняттям християнства від Константинополя взяла Візантійську модель політично-правової організації суспільства, оскільки Церквою було визнано пріоритет світської влади, як засвідчив у своєму творі митрополит Іларіон [24, с. 97]. Тому Руська земля стала продовжувачем візантійської політичної і правової традиції державності, основою якої зберігався високий статус князівської влади та визнання його Церквою. Про так звану цезаре-папистську модель політичного устрою держави, за якою домінує світська влада монарха над церковною, говорить у своїй праці «Russia`s Byzantine heritage» Д. Оболенський, що у результаті русько-візантійських відносин запанувала на Русі [34, с. 113-114].

Дослідження проблеми еволюції статусу Великого князя Київського відкриває можливості для більш повної реконструкції політичної і правової системи Руської держави. Крім того, постає можливість відносно статусу князя здійснити аналіз динаміки статусу руського боярства, дружини, еволюцію військового стану Русі, а також купецтва та виявити руські особливості державного устрою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ал-Мас'уди* // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия / Под ред. Т. Н. Джаксон, И. Г. Коноваловой и А. В. Подосинова. Том III: Восточные источники. Сост., пер. и коммент. А. В. Назаренко. – М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2009. – С. 109-118.

2. *Беовульф* // Западноевропейский эпос. – Ленинград: Лениздат, 1977. – С. 5-151.

3. *Бердниковъ И.С.* Основныя начала церковнаго права православной церкви // Византійській временник издаваемый при Императорской Академіи наукъ. – Т. 9. С-Пб., 1902. – С. 220-221.

4. *Володимир Мономах.* Повчання; Статут Володимира Всеволодовича / [пер. зі старослов'ян., упорядкув. та передм. В. Яременка]. – К.: МАУП, 2006. – 309 с.

5. *Вольга Всеславьевичь* // Книга о Киевских богатыряхъ. Сводъ 24 избранныхъ былинъ древне-киевского эпоса / Сост. В. П. Авенариусъ. – С.-Петербургъ : Типографія М. Стасюлевича, 1876. – 361 с.

6. *Греков Б.Д.* Киевская Русь. – Ленинград: Государственное издательство политической литературы, 1953. – 569 с.

7. П.3.5. VEDA (Ур. 209, Мельникова 2001. № Б-III.7.5). XI в. // Рунические надписи // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия / Под ред. Т.Н. Джаксон, И.Г. Коноваловой и А.В. Подосинова. = Т. V: Древнескандинавские источники. Сост., пер. и коммент. А.В. Назаренко. – М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2009. – С. 22-52.

8. П.4.1. ULUNDA (Ур. 792, Мельникова 2001. № Б-Приложение 1.15). Первая половина XI в. // Рунические надписи // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия / Под ред. Т.Н. Джаксон, И.Г. Коноваловой и А.В. Подосинова. – Т. V: Древнескандинавские источники. Сост., пер. и коммент. А.В. Назаренко. – М. : Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2009. – С. 22-52.

9. *Димитріу А.* Къ вопросу о договорахъ русскихъ с греками // Византійскій временникъ издаваемый при Императорской Академіи наукъ. – Т. 2. С-Пб., 1895. – С. 531-550.

10. *Ибн Русте.* Книга дорогихъ ценностей // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия / Под ред. Т.Н. Джаксон, И.Г. Коноваловой и А.В. Подосинова. – Т. III: Восточные источники. Сост., пер. и коммент. А.В. Назаренко. – М. : Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2009. – С. 43-50.

11. *Ибн Хордадбех.* Книга Петей и государствъ // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия / Под ред. Т.Н. Джаксон, И.Г. Коноваловой и А.В. Подосинова. – Т. III: Восточные источники. Сост., пер. и коммент. А.В. Назаренко. – М. : Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2009. – С. 24-33.

12. *Илья Муромецъ, черниговцы и Соловей Разбойникъ* // Книга о Киевскихъ богатыряхъ. Сводъ 24 избранныхъ былинъ древнекиевского эпоса / Сост. В.П. Авенариусъ. – С.-Петербургъ : Типографія М. Стасюлевича, 1876. – 361 с.

13. *Исаев И.А.* История государства и права России: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2004. – 797 с.

14. История государства и права России: Учебник / Под ред. Ю.П. Титова. – М. : ООО «ТК Велби», 2003. – 544 с.

15. *Історія українського права: Навч. посіб. для вищ. навч. закл. / І.А. Безклубий [та ін.]; за ред. д-ра юрид. наук, проф. І.А. Безклубого; Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка. – К.: Грамота, 2010. – 336 с.*

16. *Багрянородный К.* О церемонияхъ византійского двора // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия / Под ред. Т.Н. Джаксон, И.Г. Коноваловой и А.В. Подосинова. – Т. II: Византійские источники. [сост. М.В. Бібиков]. – М. : Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2010. – С. 142-146.

17. *Багрянородный К.* Об управлении имперіей // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия / Под ред. Т.Н. Джаксон, И.Г. Коноваловой и А.В. Подосинова. – Т. II: Византійские источники. Сост. М. В. Бибиков. – М. : Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2010. – С. 146-171.

18. *Диакон Лев.* История // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия / Под ред. Т.Н. Джаксон, И.Г. Коноваловой и А.В. Подосинова. – Т. II: Византійские источники. / [сост. М.В. Бібиков]. – М. : Русский Фонд Содействия образованию и науке, 2010. – С. 189-215.

19. Лѣтопись по Ипатскому списку. Издание археографической комиссії. – Санкт-Петербург, 1871. – 681 с.
20. *Левченко М.В.* Русско-византийские договоры 907 и 911 гг. // Византийский временник. – Т. 5. – М.: Изд-во академии наук СССР, 1952. – С. 105-126.
21. *Кремонский Лиудбранд.* Книга возмездия («Антаподоси») (949 г.) // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия / Под ред. Т.Н. Джаксон, И.Г. Коноваловой и А.В. Подосинова. – Т. IV: Западноевропейские источники. [сост., пер. и коммент. А.В. Назаренко]. – М.: Русский Фонд Содействия образованию и науке, 2010. – С. 36-40.
22. *Левченко М.В.* Взаимоотношения Византии и Руси при Владимире // Византийский временник. – Т. 7. – М.: Изд-во академии наук СССР, 1953. – С. 194-223.
23. *Малингуди Я.* Русско-византийские связи в X веке с точки зрения дипломатики // Византийский временник. – № 56(81). – М.: Изд-во Индрик, 1996. – С. 68-91.
24. *Малингуди Я.* Русско-византийские договоры в X веке в свете дипломатики // Византийский временник. – № 57(82). – М.: Изд-во Индрик, 1997. – С. 58-87.
25. *Митрополит Іларіон.* Про Закон Мойсеєм даний і про Благодать та Істину в Ісусі Христі втілених. – К.: МАУП, 2004. – 172 с.
26. Окружное послание Фотия, Патриарха Константинопольского, к восточным архиерейским престолом, а именно – к Александрийскому и прочая // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия / Под ред. Т.Н. Джаксон, И.Г. Коноваловой и А.В. Подосинова. Том II: Византийские источники. Сост. М.В. Бибигов. – М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2010. – С. 131-133.
27. *Омельчук В.В.* Вплив візантійських традицій на адміністративно-церковні процеси та церковно-канонічне право на українських землях / В. В. Омельчук // Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку [за ред. В. Д. Бондаренка та І. М. Мищака] – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – С. 184 – 194.
28. Правда Русская. / Под ред. акад. Б. Д. Грекова. – У 2 т. – Т. 1: Тексты. – М. – Ленинград: Изд-во Академии наук СССР, 1940. – 505 с.
29. Правила Святыхъ апостолъ и святыхъ отецъ с толкованіями. – М.: Паломникъ. «Сибирская Благовонница», 2000. – 627 с.
30. Правила Святыхъ Вселенскихъ Соборовъ с толкованіями. – М.: Паломникъ. «Сибирская Благовонница», 2000. – 736 с.
31. Песнь про нибелунгов // Западноевропейский эпос. – Ленинград: Лениздат, 1977. – С. 240-495.
32. Продолжатель Феофана. Жизнеописание императора Василия // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия / Под ред. Т.Н. Джаксон, И.Г. Коноваловой и А.В. Подосинова. – Т. II: Византийские источники. [сост. М. В. Бибигов]. – М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2010. – С. 176-181.
33. *Успенский Ф.И.* История Византийской империи: Период македонской династии (867-1057) / [сост. Л. В. Литвинова]. – М.: Мысль, 1997. – 527 с.
34. *Dimitri Obolensky.* Byzantium and the Slaves: collected studies. – London: Variorum reprints, 1971. – С. 402.

Сацький П. Візантійський вплив на еволюцію політико-правового статусу Великого князя Київського

У статті досліджується еволюція статусу Великого князя Київського протягом IX-XI ст. Соціальний політико-правовий статус князя досліджується у процесі його трансформації від становища лідера воєнізованої ватаги (дружини) до спадкового монарха. В якості ключового фактору, який мав вплив на процес трансформації статусу Великого князя Київського, визначається візантійський вплив, особливо у результаті християнізації Русі. Особливо автором відзначається процес інкорпорації у правову систему Русі норм церковного канонічного права.

Ключові слова: Великий князь Київський, канонічне право, Русь, князівська влада.

Сацкий П. Византийское влияние на эволюцию политико-правового статуса Великого князя Киевского

В статье исследуется эволюция статуса Великого князя Киевского на протяжении IX-XI вв. Социальный статус князя отслеживается в процессе трансформации от положения лидера военизированной ватаги (дружины) до наследственного монарха. В качестве ключевого фактора, который имел влияние на процесс трансформации статуса Великого князя Киевского, определяется византийское влияние, особенно в результате христианизации Руси. Особенно автором выделяется процесс инкорпорации в правовую систему Руси норм церковного канонического права.

Ключевые слова: Великий князь Киевский, каноническое право, Русь, княжеская власть.

Satskyu P. Byzantine influence on the evolution of political-law status of the Kiev Grand Prince

In the article examines the evolution of the status of the Kiev Grand Prince during 9-11 centuries. Social status Prince transformation by from the position of the leader an armed group (druzgyny) to the hereditary monarch. The main factor in the evolution of the status of Kiev Grand Prince is determined by Byzantine influence, especially after the introduction of Christianity in the Russ land. A prerequisite for changing the status of the prince were included in the legal system of Russ norms of the Christian canon law.

Key words: Kiev Grand Prince, canon law, Russ, prince power.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2013.